

УДК 811.161.3+81.42(082)

ПРЕДЛОЖНЫЙ АТРИБУТИВНЫЙ ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫЙ В МЕДИАРЕЧИ. К 90-ЛЕТИЮ ПРОФЕССОРА А. И. НАРКЕВИЧА

В. И. ИВЧЕНКОВ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Показывается, что Аркадий Иосифович Наркевич обогатил белорусское языкознание особым видением ряда грамматических проблем, его культурологическая деятельность стала регулятором речевых процессов в средствах массовой коммуникации. Определяется роль ученого в нормировании современного белорусского литературного языка, через взгляды автора в трудах разного времени прослеживается динамика установления императивности актуальной морфологической формы, дается исторический комментарий формирования в белорусском языке одного из значений предложного падежа – атрибутивный изъяснительный средства, способа, вида коммуникации и типа ее реализации.

Ключевые слова: язык; средства массовой информации; грамматика; существительное; предложный падеж; дательный падеж; морфологическая форма; способ и средство коммуникации.

Благодарность. Работа выполнена при поддержке Белорусского фонда фундаментальных исследований (проект № Г18-062).

Образец цитирования:

Ўчанкаў ВІ. Месны атрыбутыўны абвесны ў медыямаўленні. Да 90-годдзя прафесара А. І. Наркевіча. *Журнал Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Журналістыка. Педагогіка.* 2019;1:63–68.

For citation:

Ivchenkov VI. Local attribute indicative in media speech. For the 90th anniversary of professor A. I. Narkevich. *Journal of the Belarusian State University. Journalism and Pedagogics.* 2019;1:63–68. Belarusian.

Автор:

Виктор Иванович Ивченко – доктор филологических наук, профессор; заведующий кафедрой медиалингвистики и редактирования факультета журналистики.

Author:

Viktor I. Ivchenkov, doctor of science (philology), full professor; head of the department of media linguistics and editing, faculty of journalism.
diskurs03@mail.ru
<http://orcid.org/0000-0003-0778-4453>

МЕСНЫ АТРЫБУТЫЎНЫ АБВЕСНЫ Ў МЕДЫЯМАЎЛЕННІ. ДА 90-ГОДДЗЯ ПРАФЕСАРА А. І. НАРКЕВІЧА

В. І. ІЎЧАНКАЎ^{1*}

^{1*} *Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь*

Паказваецца, што Аркадзь Іосіфавіч Наркевіч узбагаціў беларускае мовазнаўства адмысловым поглядам на шэраг граматычных праблем, яго культуралагічная дзейнасць стала дбайным рэгулятарам маўленчых працэсаў у сродках масавай камунікацыі. Вызначаецца роля вучонага ў нармаванні сучаснай беларускай літаратурнай мовы, праз погляды аўтара ў працах розных часоў прасочваецца дынаміка ўстанаўлення імператыўнасці актуальнай марфалагічнай формы, даецца гістарычны каментарый фарміравання ў беларускай мове аднаго са значэнняў меснага склону – атрыбутыўны абвесны сродку, спосабу, віду камунікацыі і тыпу яе рэалізацыі.

Ключавыя словы: мова; сродкі масавай інфармацыі; граматыка; назоўнік; месны склон; давальны склон; марфалагічная форма; спосаб і сродак камунікацыі.

Падзяка. Праца выканана пры падтрымцы Беларускага фонду фундаментальных даследаванняў (праект № Г18-062).

LOCAL ATTRIBUTE INDICATIVE IN MEDIA SPEECH. FOR THE 90th ANNIVERSARY OF PROFESSOR A. I. NARKEVICH

V. I. IVCHENKOV^a

^a *Belarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus*

It is asserted that A. I. Narkevich enriched the Belarusian linguistics with a special outlook at a number of grammatical problems. His cultural activity has become a regulator of speech processes in mass media. The role of the scientist in preserving the modern Belarusian literary language norm is defined. Through the author's views in the works of different periods of time the dynamics of establishing imperative of a relevant morphological form is traced. A historical comment of the formation in the Belarusian language of one of the meanings of the «locative» case is provided – an attribute indicative means, method, type of communication and the type of its implementation.

Key words: language; media; grammar; noun; «locative» case; «dative» case; morphological forms; methods and means of communication.

Acknowledgements. This work was supported by the Belarusian Foundation for Basic Research (via the project No. Г18-062).

Медыямаўленне вызначаецца характэрнай асаблівасцю, якая можа паслужыць прадвеснікам парадыгматычных зрухаў на ўзроўні лексікі, марфалогіі і сінтаксісу, нават змены стылістычных густаў. Гэта назіралася раней і адбываецца сёння.

Грамадска-палітычная лексіка – адзін з асноўных атрыбутаў публіцыстычнага стылю – найбольш актуалізаваны пласт слоўнікавага складу мовы, элементы якога могуць хутка ператварацца з неалагізмаў у гістарызмы, высокая частотнасць канкрэтнага слова можа залежаць ад «палітычнага жыцця» сацыяльна-грамадскай з'явы. Такія зрухі пранікаюць і ў марфалогію мовы. Яскравым сведчаннем незбалансаванасці марфалагічнага суаднясення назоўніка і дзеяслова можам лічыць экспансію ў XX ст. першага. Адсюль неправамерны росквіт аддзяслёўных назоўнікаў, прырашчэнне аглутынатыўных форм (у тым ліку актыўная прэпазіцыяналізацыя). Эліпсіс моцнакіруючага элемента ў сінтаксічнай канструкцыі тыпу *праінфармаваў (пра тое), што; паведамілі (пра тое), што* сёння ўжо не выклі-

кае адчувальнай рэакцыі лінгвістаў. Такого кшталту з'явы пранікаюць і ў афіцыйны стыль, дзе, здавалася б, павінна захоўвацца поўная сінтаксічная форма, напрыклад у колькасных назоўнікавых злучэннях перавышэння абазначанай колькасці: *болыш (чым) за дзесяць дзён, менш (чым) за метр*. Пад уплывам інфармацыйных тэхналогій, у тым ліку вэб-выданняў, сацыяльных медыя, значна мяняюцца і стылістычныя густы, што дазваляе гаварыць пра віртуальную форму існавання мовы і змену сукцэсійнага ўспрымання лінейнага тэксту на сімулятаннае – мультымедыйнага паведамлення.

Пад уплывам медыйнай практыкі выкрышталізуюцца і нормы літаратурнай мовы, хаця з гэтым пагаджаюцца не ўсе лінгвісты, бо маюць асаблівае стаўленне да маўлення сродкаў масавай інфармацыі. У гэтай праблемы ёсць свая гісторыя.

Мэта гэтага артыкула – паказаць на прыкладзе станаўлення адной марфалагічнай нормы яе часовае вымярэнне і сталенне духу сапраўднага вучонага – доктара філалагічных навук, прафесара, ад-

наго з загадчыкаў кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання факультэта журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта – Аркадзя Іосіфавіча Наркевіча, улюбёнага ў Беларусь, у мову, у свой народ.

Для аналізу абраны адзін (а іх могуць быць дзясяткі!) марфалагічны факт, актуальны і сёння, а менавіта – форма меснага склону назоўніка мужчынскага роду адзіночнага ліку *тэлефон*.

На партале *zviazda.by* знаходзім варыянты ўжывання гэтага назоўніка ў форме меснага склону з канчаткам *-у*: *калі вы маеце інфармацыю аб фактах незаконнага абароту і захоўвання зброі, просьба паведаміць у бліжэйшае аддзяленне міліцыі або на тэлефону...* (17.03.2018); *...аб неабходнасці паведамляць пра такія факты на тэлефону...* (05.03.2018); *падлеткам і іх бацькам нагадаюць аб правілах паводзінаў на чыгуны, у тым ліку – аб небяспецы размоў на мабільнаму тэлефону...* (31.10.2017); *атрымаць дадатковыя сведкі можна на тэлефону...* (11.05.2017) (у сказе назіраем лексічную памылку, дзе замест слова *звесткі* ўжываецца *сведкі*). Можам наглядаць зусім недарэчную сітуацыю, калі ў адным матэрыяле ў форме меснага склону назоўнік *тэлефон* падаецца з канчаткамі *-у*, *і* *-е*. Так, у паведамленні пад загалоўкам «Мінпрыроды правядзе ў лістападзе прамыя лініі» (03.11.2017) пададзены абвесткі: *Міністр прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя Андрэй Паўлавіч Худык правядзе яе 4 лістапада з 9:00 да 12:00 на тэлефону... 18 і 25 лістапада з 9:00 да 12:00 пройдуць прамыя лініі з удзелам намесніка міністра Аляксандра Мікалаевіча Корбута, задаць якому пытанні можна будзе на тэлефоне...*

Навідавоку разнабой склонавых форм. Дзеля праўды адзначым, што «Звязда» правамерна аддае перавагу склонавай форме *на тэлефоне*: *кансультаванне на тэлефоне даверу праводзіцца ананімна...* (13.11.2013); *...размовы на тэлефоне раздражняюць іншых пасажыраў* (04.10.2013); *больш падрабязную інфармацыю можна атрымаць у Гродзенскай абласной інспекцыі аховы жыллёнага і расліннага свету на тэлефоне* (15.10.2018); *грамадзяне могуць звяртацца да намесніка Упаўнаважанага на тэлефоне* (02.10.2018); *тырчаць суткамі ў тэлефоне і посіць фоткі* (04.10.2018); *пры гэтым на асабістым тэлефоне пакінуў гукапіс...* (03.08.2018); *пра што аўтар гэтых радкоў і паведаміла службовай асобе на тэлефоне* (22.11.2017); *неяк тыдні за два да трагічнага дня ён мне доўга на тэлефоне гаварыў...* (21.03.2017); *...але кожны дзень размаўлялі на тэлефоне* (30.10.2016); *задаць свае пытанні і запісацца на прэзентацыю праекта можна на тэлефоне* (18.11.2015); *...з-за размоў на мабільным тэлефоне...* (28.08.2015); *...размаўляючы з сястрой на тэлефоне...* (12.09.2014); *у прыватнасці, жанчына з Мінскай вобласці расказала на тэлефоне аб нюансах праблемы* (03.12.2013); *...паведамляць аб знойдзены*

ачагах у Інстытут эксперыментальнай батанікі НАН Беларусі на мінскім тэлефоне... (06.08.2013) і інш.

Прычыны варыянтнага ўжывання форм вядомыя і тлумачацца рознымі абставінамі. Карэляцыя марфалагем *на тэлефону* і *на тэлефоне* можа быць выклікана інтэрферэнтным уплывам рускай марфалогіі, дзе склонавая форма забяспечана давальным склонам: у рускай мове – *говорить по телефону* (давальны склон). У гэтым выпадку значэнне рускага давальнага склону зводзіцца да атрыбутыўнага: *сообщить по телевидению, говорить по скайпу, отправить по почте* і г. д. У беларускай мове месны склон набывае атрыбутыўнае значэнне з прыватнай семантычнай прыкметай паводле спосабу, сродку камунікацыі, сродку ажыццяўлення: *звязацца на тэлефоне, глядзець на тэлебачанні, перадаць на радыё, накіраваць на пошце, паведаміць у чаце, на скайпе, на вайберы, на вацапе, на месенджары, на тэлеграме, на вічаце, у твітары, у інстаграме, на інтэрнэце* і г. д. Можна меркаваць, што беларускі месны склон развіў семантыку азначальнага (атрыбутыўнага) абвеснага спосабу і сродку камунікацыі. Гэта, відаць, звязана з існаваннем ва ўсходнеславянскай мове двух месных склонаў – *лакатыву* (меснага) і *абвеснага* (рус. *изъяснительного*). У рускай граматыцы яго звычайна называюць «вторым предложным».

Такой граматычнай дыферэнцыяцыі, як вядома, садзейнічала формамяняльная сістэма праславянскай мовы, якая вызначалася шасцю тыпамі скланення (на галосны і зычны) і будавалася на семантычным прынцыпе. Рэшткі дыферэнцыяцыі знаходзім і сёння, калі спрабуем правесці выразную мяжу паміж ужываннем канчаткаў *-а* (*-я*) і *-у* (*-ю*) назоўнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку роднага склону: *прадстаўнік народа* (этнас) і *на плошчы сабралася шмат народа; апарата* (прыбор, прыстасаванне), *апарату* (сукупнасць устаноў); *выхад* (*-а*, *-у*), *дазор* (*-а*, *-у*), *лістапад* (*-а*, *-у*), *курс* (*-а*, *-у*), *лом* (*-а*, *-у*), *пад'езд* (*-а*, *-у*), *парашок* (*-а*, *-у*), *пейзаж* (*-а*, *-у*), *талент* (*-а*, *-у*) і інш. Размеркаванне флексій у такім разе рэгулюецца семантыкай. Для рускай мовы характэрна яшчэ і стылістычная супрацьпастаўленасць (*духа* – *духу*).

Пранікненне старажытных склонавых форм адной у другую вылілася ў перапляценне флексій і з'яўленне форм, якія сёння кваліфікуюцца як семантычныя віды пэўнага склону, напрыклад *роднага* (часткі і цэлага, партытыў), *меснага* (лакатыўнага і абвеснага). У беларускай мове назва апошняга захавалася ад усходнеславянскай формы, тады калі ў рускай мове яна была заменена на «предложный падеж», як бы паказваючы, што форма існуе толькі з прыназоўнікам.

Назоўнікі другога скланення меснага склону і ў беларускай, і ў рускай мовах маюць дзве флексіі, забяспечаныя лакатыўным значэннем: *у лузе, на лузе – в лугу, на лугу* – і абвесным: *аб лузе, пры лузе – о луге, при луге* (параўнаем з фальклорным: «Ой,

при лугу, при лужке»; «При долине на лугу»). Акадэмік В. У. Вінаградаў на гэты конт заўважаў: «Большинство русских грамматистов (А. А. Шахматов, В. А. Богородицкий, А. М. Пешковский и др.) различают в том, что школьная грамматика называет предложным падежом, два падежа: изъяснительный (по терминологии проф. Богородицкого): о доме, о лесе (ср. тосковать по лесе) и местный (с предложениями *в* и *на*: в углу, в лесу, на дому и т. п.; в грязи, но ср. о грязи и т. п.)» [1, с. 148].

Флектыўная аманімія рускага *местного* (у складзе *предложного*) выражаецца ў форме сучаснага давальнага: *говорить по телефону, скайпу, вичату, телеграму* і да т. п. Беларускі месны таксама мае канчаткі *-у, -е*, ужыванне якіх залежыць ад характару асновы і значэння. Усходнеславянскі абвесны выразна замацаваўся ў роднай мове і набыў статус граматычнай нормы (атрыбутыўны абвесны сродку, спосабу, віду камунікацыі і тыпу яе рэалізацыі).

Граматыст А. І. Наркевіч, як ужо адзначалася, адыграў выбітную ролю ў вывучэнні спецыфікі роднай мовы і ў яе нармаванні з сучаснай літаратурнай пазіцыі. Аўтар манаграфій «Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай літаратурнай мове: (структурна-семантычнае апісанне)» (Мінск : Выд-ва Беларус. дзярж. ун-та, 1972) і «Назоўнік. Граматычныя катэгорыі і формы» (Мінск : Выд-ва Беларус. дзярж. ун-та, 1976), падручніка «Практычны курс сучаснай беларускай мовы» (Мінск : БДУ, 1992), суаўтар «Курса сучаснай беларускай літаратурнай мовы: сінтаксіс» (Мінск : Дзярж. вучэб.-пед. выд-ва, 1959), «Граматыкі беларускай мовы» (Мінск : Выд-ва Акад. навук БССР, 1962–1966. Т. 1–2) і сотняў артыкулаў, Аркадзь Іосіфавіч праклаў свой, асабісты шлях да вытокаў мовы, яе адшліфоўкі, чым пашырыў функцыянальную поліфанію яе гучання і для студэнцтва, і для ўсёй навуковай грамадскасці. Наталіячы прагу пазнання, вучоны звездаў не адну таямніцу заняўдбанна аўтэнтчных з’яў роднай мовы ў даволі неспрыяльны для яе час.

Калі Аркадзь Іосіфавіч аналізаваў актуальны маўленчы факт, то ілюстраваў яго маштабна, вялікай нізкай прыкладаў. Звычайка высокачастотным ілюстрацыйным матэрыялам дэманстраваць характэрную рысу (а то і выявіць тэндэнцыю) уласціва акадэмічнаму вучонаму. Сапраўды, калі назіральнік за моўнымі працэсамі выдзяляе дзясяткі выпадкаў, то ўжо трэба насцярожыцца, калі іх сотні – шукаць характэрную рысу, калі ж тысячы – тэндэнцыю.

Для даследчыцкага вока спрыяльнай эмпірычнай базай у такім разе паслужыў медыятэкст, для якога характэрна стахастычнасць, бо публіцыстычнае маўленне заўсёды знаходзіцца на ўзроўні верагоднасцей, было і застаецца сітуацыйным. Як бы ў ім ні закладваліся стандарт і клішэ (паводле Р. Вінакура, граматычны каркас), як бы ні ўкараняліся ідэалогемы і імператывы, яно накіравана на жывыя зносіны, на абмен думкамі, на ўздзеянне, без якога не

мела б сэнсу яго існаванне. Маўленне журналіста па прычыне сваёй аператыўнасці (апрацоўкі, распаўсюджвання і ўспрымання), пранікальнасці, адкрытасці і даступнасці – лабараторыя, у якой куюцца сродкі для літаратурнай мовы. Інтуітыўна адчуваў гэта прафесар Наркевіч і старанна фіксаваў у картатэцы асістэмныя маўленчыя факты ў медыя.

Арталагічная і, шырэй, культуралагічная дзейнасць А. І. Наркевіча вылілася ў напісанне сотняў артыкулаў, прысвечаных маўленню ў СМІ, сярод якіх «Нататкі аб мове масавай брашуры. Граматычная норма і варыянтнасць» (1982), «Лексіка ў мове прэсы» (1983), «Словаспалучальныя новаўтварэнні ў мове прэсы» (1986), «Сезона ці сезону?» (1989), «“На двары” ці “на дварэ”?» (1990), «Слова ў кантэксце часу» (1991), «Мова СМІ і сучаснасць» (1993), «Слова як адзнака часу» (1993), «Мова СМІ: камунікатыўныя рэсурсы і іх выкарыстанне» (1994), «Слова і час: набыткі і страты» (1995), «Стылістыка тэксту: моўныя штампы, клішэ (па матэрыялах прэсы)» (1996) і інш.

Трэба адзначыць, што даследчая думка прафесара Наркевіча не застылая, статычная лінгвістычная сутнасць, а жывы, дынамічны працэс, у якім нараджаецца квінтэсэнцыя часу, разгортваецца панама варыянтнасці і альтэрнатывы, выяўляюцца нарматыўнасць і кадыфікацыя.

Для «Граматыкі беларускай мовы» (1962) А. І. Наркевіч пісаў раздзел «Назоўнік» (§ 28–150), што пасля стаў асновай для стварэння фундаментальнай працы «Назоўнік. Граматычныя катэгорыі і формы» (1976) і працягам навуковых разважанняў вучонага пра сістэмнае ўладкаванне роднай мовы. Прыярытэтам стала вылучэнне назоўніка ў якасці выключна прадуктыўнай і разнастайнай у семантычных і структурных адносінах часціны мовы. Пад лінгвістычным поглядам вучонага апынулася шматстайнасць праяў назоўніка, ярка выражаная адметнасць уласцівых яму агульных катэгарыяльных і семантычных прыкмет, граматычных значэнняў і сінтаксічных функцый у сказе. Нездарма вучоны адзначаў: «Лексічныя і граматычныя значэнні назоўніка, яго агульныя катэгарыяльныя і семантычныя адзнакі, знешнія граматычныя і ўнутрыграматычныя формы, – наогул, усе элементы шматграннай і разнапланавай граматычнай прыроды назоўніка як часціны мовы знаходзяцца паміж сабой у цеснай арганічнай сувязі і ўзаемадзеянні» [2, с. 5–6]. І далей, гаворачы пра культуралагічную значнасць назоўніка, звяртае асаблівую ўвагу на яго «ўдзел» ва ўдасканаленні літаратурнай мовы: «Яны суіснуюць у слове адначасова, узаемапранікаюць адно ў другое і разам складаюць яго спецыфіку. Вывучэнне ўсіх гэтых сувязей і ўзаемаабумоўленасцей, усіх важнейшых граматычных і лексіка-граматычных катэгорый назоўнікаў, асаблівасцей формамянення і ўжывання іх у сучаснай беларускай літаратурнай мове мае істотнае значэнне як пры вырашэнні

складаных пытанняў нармалізацыі і ўдасканалення сродкаў літаратурнага выказвання, так і ў пазнанні саміх заканамернасцей функцыяніравання гэтага класа слоў у беларускай мове на сучасным этапе яе гістарычнага развіцця» [2, с. 6].

Цікавым аб'ектам аналізу можа стаць супастаўленне трактовак граматычных фактаў у «Граматыцы беларускай мовы» (далей – «Граматыка») [3] і ў манаграфіі «Назоўнік. Граматычныя катэгорыі і формы» (далей – «Назоўнік») [2] і суаднясенне рэкамендацый у іх з сучаснай маўленчай практыкай. Гэтым самым можна прасачыць эвалюцыйныя зрухі ў поглядах на функцыянаванне граматычных форм, а дакладней кажучы, на «функцыянальнае бачанне» іх граматычнага значэння. Такім чынам засведчаецца і тое, як сталіся вучоны і як выпрацоўваў уласны навуковы погляд на актуальныя працы беларускай марфалогіі. Заўважым, што «Граматыка» – калектыўная праца, тады калі «Назоўнік» – манаграфічнае выданне, а значыць, у ім больш аўтарскай адвольнасці і гістарычнай перспектывы (напісана праз 14 гадоў). Гэта даследаванне і паслужыла грунтам фарміравання светапогляднай пазіцыі і лінгвістычнай канцэпцыі даследавання роднай мовы.

Па працах прафесара Наркевіча можна прасачыць дынаміку змены меркаванняў лінгвістаў таго часу наконт пашырэння ў беларускай мове выкарыстання канчатка *-е* ў месным склоне назоўнікаў з цвёрдай асновай. Праілюструем гэта данымі з трох крыніц: «Граматыкі», дзе аўтарам адпаведнага раздзела быў Аркадзь Іосіфавіч, манаграфіі прафесара «Назоўнік» і «Беларускай граматыкі» 1985 г. [4], у якой раздзел «Марфалогія» належыць іншым вучоным (П. У. Сцяцко, П. П. Шубу, Г. У. Арашонкавай, Т. П. Бандарэнцы і Л. М. Грыгор'евай).

Так, у «Граматыцы» фіксуецца правіла, паводле якога «канчатак *-е* ўжываецца ў большасці назоўнікаў з цвёрдай асновай і асновай на *ў*, а таксама ў некаторых назоўніках з асновай на *г, х*», і звяртаецца ўвага на тое, што «пры гэтым цвёрдыя зычныя асновы чаргуюцца з мяккімі, а заднеязычныя *г, х* – са свісцячымі *з, с...*» [3, с. 52]. Заўважым, што ў манаграфіі апошняя фармулёўка вынесена ў самастойны пункт і ў зноскы падаюцца звесткі пра альтэрнатыўнае ўжыванне адзначаных назоўнікаў у наступных выпадках:

- 1) пры націскным (зрэдку ненаціскным) канчатку *-у* без чаргавання адпаведных зычных асновы;
- 2) у вершаваным радку;
- 3) з улікам семантыкі.

Гэта было адлюстравана ў пазнейшых граматыках і дало магчымасць канкрэтызаваць адпаведнае правіла.

Можна сцвярджаць, што прафесар Наркевіч у манаграфіі «Назоўнік» у большай ступені праяўляе ўласную пазіцыю, чым у «Граматыцы». І гэта

натуральна. «Граматыка» стваралася аўтарскім калектывам, рэдактарамі першага тома выступілі акадэмік К. К. Атраховіч і тады яшчэ кандыдат філалагічных навук, а затым – доктар навук, прафесар, слынны вучоны М. Г. Булахаў. У межах зададзенай канцэпцыі нельга было ў поўнай меры выявіць сваё, аўтарскае, бачанне марфалагічных праблем. Гэта ўдалося зрабіць пазней у адзначанай манаграфіі.

Як відаць з фармулёвак, прыведзеных у «Граматыцы» і манаграфіі «Назоўнік», у апошняй працы ўзнікае важная акалічнасць: «У месным склоне адзіночнага ліку назоўнікі мужчынскага роду ў залежнасці ад характару асновы і значэння могуць мець канчаткі *-е, -у, -ю, -ы, -і*. 1. З канчаткам *-е* ўжываюцца: а) агульныя неасабовыя назоўнікі з цвёрдай асновай: (аб, на) *хлебе, скарбе, дубе, штабе, вобразе, марозе, хмызе, садзе, агародзе, холадзе, атрадзе, тыле, небасхіле, канале, перавале, частаколе, аэрадроме, шуме, пераломе, гуманізме, законе, тэлефоне...*» [2, с. 107]. Увага звернута на семантыку назоўніка і яго лексіка-граматычны разрад – асабовасць/неасабовасць. У «Беларускай граматыцы» гэтыя акалічнасці выведзены на пярэдні план, да іх дадаецца спасылка на націскную/ненаціскную пазіцыю: «У месным склоне неасабовыя назоўнікі мужчынскага роду ў залежнасці ад апошняга зычнага асновы маюць канчаткі *-е, -ы, -і, -у*. Канчатак *-е* характэрны для ўсіх назоўнікаў з цвёрдай асновай і можа быць як пад націскам, так і не пад націскам: у *воцаце, на дубе, у лесе, на мосце, у раёне, у спісе, на сходзе, на флоце, у хляве*» [4, с. 78]. Спасылка на націскную пазіцыю невыпадковая. Яна выклікана тым, што ў заўвагах трох выданняў звяртаецца ўвага на выпадкі дыспазітыўнага ўжывання форм на *-у* пад націскам. Так, у «Граматыцы» гаворыцца: «У размоўным стылі і ў мове мастацкай літаратуры дапускаецца ўжыванне канчатка *-у* пад націскам» [3, с. 53]. У манаграфіі «Назоўнік» А. І. Наркевіч даводзіць: «У некаторых выпадках ужыванне канчатка *-у* ў месным склоне адзіночнага ліку з'явілася вынікам парушэння адпаведных акцэнтацыйных норм тых ці іншых слоў і пераносу націску з карэннай марфемы на канчатак» [2, с. 107]: у *тылу, у куцу, на хібу, на вусу* і г. д. І нарэшце ў «Беларускай граматыцы» чытаем: «У мастацкай літаратуры і гутарковай мове пад уплывам форм на *-у* назоўнікаў, якія ўваходзяць у склад устойлівых зваротаў і канструкцый з прыназоўнікамі *у, на, па* (*уладу, на ляду, на віду, па ходу*), адзначаецца канчатак *-у* ў іншых аднаскладовых назоўніках: сустрэча на масту дружбы (Звязда, 1969)» [4, с. 78]. Такое ўжыванне кваліфікуецца як парушэнне літаратурнай нормы.

Зварот да катэгорыі асабовасці/неасабовасці стаў важнай дыферэнцыяльнай рысай у вызначэнні формы меснага склону назоўнікаў мужчынскага роду, тады калі спасылка на націскную пазіцыю мела ўжо другараднае значэнне (у «Беларускай граматы-

цы» пазначана: «...можа быць як пад націскам, так і не пад націскам» [4, с. 78]) і хутчэй за ўсё вылучалася традыцыйна.

Параўноўваючы выказаныя прафесарам Наркевічам меркаванні пра выбар склонавай формы тыпу *па тэлефоне*, можна назіраць, як узмацняюцца пазіцыі вучонага і простая заўвага ператвараецца ў імператыўную норму. Так, у «Граматыцы» робіцца заўвага: «У літаратурнай мове першай палавіны XX стагоддзя назоўнікі з цвёрдай асновай і асновай на г, х іншы раз ужываліся з канчаткам -у, які ў наш час у гэтай групе назоўнікаў не з’яўляецца нормай» [3, с. 53]. І ўжо ў манаграфіі «Назоўнік» даследчык кваліфікуе: «Ужыванне агульных неасабовых назоўнікаў мужчынскага роду з асновай на цвёрдыя зычныя ў месным склоне адзіночнага ліку з канчаткам -у, што нярэдка сустракаецца ў мове мастацкіх твораў, асабліва першай палавіны XX стагоддзя, з’яўляецца адхіленнем ад літаратурнай нормы» [2, с. 107].

Выразная аўтарская пазіцыя па гэтай марфалагічнай дэлегіцы сведчыла пра гартаванне ўласнай навуковай думкі і «мяккі» адыход ад канцэпцыі «Граматыкі», што заключалася ў захоўванні «асноўных прынцыпаў, якія склаліся ў рускай граматычнай традыцыі і знайшлі сваё найбольш паслядоўнае ўвасабленне ў абагульняючай працы – “Граматыка рускага языка”» [3, с. 4]. Экстралінгвістычная падаплёка такой сітуацыі тлумачылася ў прадмове, «па-першае,

роднасцю і структурнай блізкасцю беларускай мовы да мовы рускай, а па-другое, наяўнасцю агульных тэндэнцый развіцця моў брацкіх народаў у перыяд будаўніцтва камунізма» [3, с. 6]. Прыстасаванне граматычных роляў роднай мовы да набыткаў рускага мовазнаўства назіралася і ў больш позні час і цягнулася амаль да канца мінулага стагоддзя. Так, у артыкуле «Слова і час» прафесар Наркевіч указваў на дынамічныя працэсы ў моўным ладзе: «З дэмакратызацыяй грамадства, форм грамадскай дзейнасці, ліквідацыяй шматлікіх “табу” папоўніліся – і вельмі істотна, прыкметна, наглядна і адчувальна – слоўнікі нацыянальных моў былога СССР, узніклі новыя словы і словазлучэнні, сталі багацейшымі словаспалучальныя сувязі і ўзаемаадносіны паміж структурнымі часткамі (кампанентамі) спалучэнняў» [5, с. 12].

Разгледжаная марфалагічная форма, што раней мела пэўную дыспазіцыю ва ўжыванні, сёння набыла імператыўнасць і кваліфікуецца як нарматыўная, адзінапрымальная. Гэта сцвярджаецца навуковай спадчынай такіх мовазнаўцаў XX ст., як А. І. Наркевіч, М. Я. Цікоцкі, Ф. М. Янкоўскі, Л. І. Бурак, М. С. Яўневіч, А. І. Жураўскі і інш. Яны выкрышталізавалі спрадвечнае, аўтэнтычнае і вялі да разумення крыніц роднай мовы пакаленні журналістаў, настаўнікаў, лінгвістаў-даследчыкаў, што сёння прарастае зернем удзячнасці ў вучнёўскай моладзі, студэнцтве, навуковай грамадскасці незалежнай Беларусі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Виноградов ВВ. *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва: Высшая школа; 1972. 601 с.
2. Наркевич АИ. *Назоўнік. Граматычныя катэгорыі і формы*. Мінск: БДУ; 1976. 245 с.
3. Атраховіч КК, рэдактар. *Граматыка беларускай мовы. Том 1. Марфалогія*. Мінск: Выдавецтва АН БССР; 1962. 540 с.
4. Берыла МВ, Шуба ПП, рэдактары. *Беларуская граматыка. Частка 1. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск*. Мінск: Навука і тэхніка; 1985. 431 с.
5. Наркевич АИ. Слова і час. *Культура мовы журналіста*. 1992;6:12–64.

References

1. Vinogradov VV. *Russkii yazyk. Grammaticheskoe uchenie o slove* [Russian language. Grammar doctrine of the word]. Moscow: Vysshaya shkola; 1972. 601 p. Russian.
2. Narkevich AI. *Nazovnik. Gramatychnyya katjegoryi i formy* [Noun. Grammar categories and forms]. Minsk: Belaruskі dzjarzhawny universitet; 1976. 245 p. Belarusian.
3. Atrahovich KK, editor. *Gramatyka belaruskaj movy. Tom 1. Marfalogija* [Grammar of the Belarusian language. Volume 1. Morphology]. Minsk: Vydavetstva Akademii navuk BSSR; 1962. 540 p. Belarusian.
4. Biryła MV, Shuba PP, editors. *Belaruskaja gramatyka. Chastka 1. Fanalogiya. Arfaepiya. Marfalogija. Slovavtvarenne. Nacisk* [Belarusian grammar. Part 1. Phonology. Orthoepy. Morphology. Word formation. Stress]. Minsk: Navuka i tjejnika; 1985. 431 p. Belarusian.
5. Narkevich AI. [Word and time]. *Kul'tura movy zhurnalista*. 1992;6:12–64. Belarusian.

Артыкул настуніў у рэдкалегію 17.12.2018.
Received by editorial board 17.12.2018.